

AVARIZ DEFTERLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILDA BOLU MERKEZ KAZASI

Ümit KATIRANCI*

Öz: Avarız defterleri, XVII. yüzyılın iskan ve demografi tarihini aydınlatmakta kullanılan kaynaklardan biridir. Avarız defterleri esas alınarak Bolu merkez kazası araştırmanın ana noktasını teşkil etmektedir. Bolu kazasını ilgilendiren ve 1611-1689 yılları arasına tekabül eden 9 defter olduğu tespit edilmiştir. Bu defterlerden iki tanesi icmal ve bir tanesi de mufassal defterdir. Bolu avarız defterleri, hem ayrı ayrı hem de karşılaştırmalı olarak incelenerek Bolu merkez kazasının XVII. yüzyıldaki idari, demografik ve yerleşim yapısına dair bulgular değerlendirilmiştir. Bu bulgular arasında mahalleler ve karyelerin sayısı, nüfusun yapısı ve avarız hane sayıları bulunmaktadır. Ayrıca, avarız haneleri üzerinden toplanılan nüzül bedelleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular bazı durumlarda XVI. yüzyıldaki veriler ile de karşılaştırılmıştır. Bu anlamda Bolu'nun XVII. yüzyıl tarihine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Avarız, Demografi, Bolu, Defteroloji.

BOLU TOWN IN XVIIth CENTURY ACCORDING TO AVARIZ BOOKS

Abs: Avariz sources are one of the sources used to illuminate the settlement and demographic history of the XVIIth century. Central town of Bolu constitutes the main object of the research based on avariz registers. It is determined that there are 9 books concerning Bolu town and coinciding between 1611-1689 years. Two of these books are brief and one of them is detailed. Bolu avariz books are examined both seperately and comperatively, and findings regarding the administrative, demographic and settlement structure of the Bolu central town of the XVIIth century. These findings include the number of neighborhoods and villages, the structure of the population in there and the number of avariz hanes. In addition, the nüzül costs collected over avariz hanes are added to study. Findings, in some cases, are also compared with the datas of the XVIth century. In this sense, it is aimed to contribute to the history of Bolu in XVIIth century.

Keywords: Avariz, Demography, Bolu, Defteroloji.

* Doktora, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi ABD, umitk88@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4363-8472.

Giriş

Bolu, Karadeniz Bölgesinin batı kısmında yer alan bir Anadolu kentidir. Roma döneminde Bithynium ve Claudiopolis ismini taşımaktaydı. Bolu isminin de “Polis” kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir¹. Şehir, Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasının ardından Doğu Roma’nın hakimiyeti altına girmiştir. Bolu’nun Türk hakimiyetine girişi ise 12. yüzyılda Anadolu Selçukluları zamanında gerçekleşmiş ve konar göçer Türkmenlerin bölgeye akını neticesinde kısa süre içerisinde Türkleşmiştir². Selçukluların yıkılışının ardından Bolu, bir süre Umur Bey isimli bir gazi ve onun oğulları tarafından yönetilmiştir³. Umur Bey ve oğullarının idaresinin ardından Anadolu Beyliklerinden Candaroğulları’na bağlanan Bolu, Osmanlılar ile Candaroğulları arasında tampon bölge konumunda iken, 1330-1340 yılları arasında Orhan Gazi’nin, oğlu Süleyman Paşa ve yoldaşlarından Konuralp Gazi’yi Bolu civarlarının fethi için görevlendirmesi sonucunda ele geçirilmiştir⁴. 1402 yılında Osmanlılar ile Timurular arasındaki Ankara Savaşı sonrasında beylikler kaybettiği topraklara yeniden sahip olmuş, böylece Bolu, Candaroğulları hakimiyetine girmiştir ancak kısa süre sonra Çelebi Sultan Mehmed tarafından yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır⁵.

Osmanlı döneminde Bolu, Anadolu beylerbeyiliğine bağlı sancaklardan biriydi. Osmanlı yol sistemi⁶ içerisinde hem orta hem de sol kol güzergahı⁷ üzerinde bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul ve Anadolu arasındaki bağlantıyı

¹ Cengiz Orhonlu, “Bolu”, *TDVİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 276.

² C. Orhonlu, *a.g.m.*, s. 276.

³ Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi –XIII-XVI. Yüzyıllar-* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 46.

⁴ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 48.

⁵ C. Orhonlu, *a.g.m.*, s. 277.

⁶ Osmanlı yol sistemi, başlangıç noktası İstanbul olan ve Rumeli ve Anadolu’ya uzanan iki ana koldan oluşmaktaydı. Bu iki ana kol ise Anadolu ve Rumeli’de üçer ayrı kola ayrılıp sağ, orta ve sol kollar olarak nitelendirilirdi. Detaylı bilgi için bkz: İsmet Miroğlu, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan Sayısı, Sayı 15, İstanbul 1997, s. 241-252.

⁷ Anadolu’nun orta kolu Üsküdar’dan Bolu’ya, oradan Amasya-Tokat-Sivas güzergahını takip ederek Malatya-Harpüt üzerinden Diyarbakır’a ve sonunda Bağdat’a ulaşan yoldur. Sol kol ise yine Üsküdar’dan Bolu’ya ulaşır ve Sivas’a kadar aynı güzergahı takip eder. Sivas’ta ayrılarak Bayburd-Erzincan üzerinden Erzurum’a, oradan da İran’a varır. Bu yol aynı zamanda Kuzey kervan yoludur. İ. Miroğlu, *a.g.m.*, s. 241-242.

sağlayan Kuzey Kervan Yolu yine Bolu'dan geçmekteydi⁸. Bu konumundan dolayı şehir stratejik bir öneme sahiptir⁹.

Bolu, Osmanlı devrinde XVII. yüzyılın sonuna kadar sancakbeyleri tarafından idare edilmiştir. Yüzyılın sonuna doğru sancaklık statüsü kaldırılarak Havass-ı Hümayuna ilhak edilmiş ve voyvodaların yönetmesine karar verilmiştir¹⁰. Bolu sancağı, idari taksimatına göre XVI. yüzyılda 16 nahiyeden müteşekkildir¹¹. Bu 16 nahiyede yaşayan nüfus, XVI. yüzyılın ilk yarısındaki yaklaşık 143.670 iken, yüzyılın ikinci yarısında bu rakam 278.384'e ulaşmıştır¹².

XVII. yüzyılın yerel tarih araştırmalarında bir bölgenin idarî, demografik ve yerleşim yapısına ilişkin önemli kaynaklardan biri de avarız defterleri adı verilen ve avarız vergisi yükümlüsü nüfusun kaydedildiği vergi tarh defterleridir. XVII. yüzyıla kadar olağanüstü hallerde ve hazinenin ihtiyacı olduğu durumlarda toplanan vergilere *avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyye* denilmektedir¹³. XVII. yüzyıl ve sonrasında ise sürekli toplanan bir vergi haline dönüşmüştür¹⁴. XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulan tahrirler, timar sisteminin önemini kaybetmesi ile beraber¹⁵, istisnalar haricinde, terk edilmiştir ve avarız vergilerine ait tahrirler merkezî hazinece önem kazanmıştır. Özellikle timar sisteminin terk edilmesinin ardından timar

⁸ İstanbul Anadolu bağlantısını sağlayan 5 ana yol bulunmaktadır: Kuzey kervan Yolu, Ankara Caddesi, Merkezi Ana Cadde, Bursa-İzmir Caddesi ve Bursa Çanakkale Caddesi. Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, Post Yayınları, İstanbul 2017, s. 77.

⁹ Anadolu yol sistemi üzerinde bulunan kentler, ordunun işesinin temini, ticaret mallarının nakli ve imparatorluğun taşra ile olan haberleşmesi hususlarında önemliydiler. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, (II), İstanbul 1981, s. 123.

¹⁰ Yücel Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (1-3 Haziran 1988)*, haz. Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman, J.L. Bacque-Grammont, Mehmet Ali Ünal, Mustafa Özbacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1990

¹¹ K.Z. Taş, *a.g.e.*, s. 39-53.

¹² Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 119.

¹³ Halil Sahillioğlu, "Avarız" *TDVDİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 108

¹⁴ Halil Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 108-109.

¹⁵ Tahrir defterlerine esas olan timarlı sipahiler, savaşlar ve Celali isyanları nedeniyle yerlerini terk eden ahali nedeniyle kötü bir vaziyete düşmüş, silah teknolojisinde yaşanan değişimler ve merkezî hazinenin gelirlerini arttırmak için timar arazilerini mukataa halinde iltizama vermesi neticesinde önemini kaybetmiştir. Ayrıca Avarız vergilerinin olağan hale gelerek, malî bütçede önem kazanmasıyla birlikte klasik tahrirlerin yerini avarız tahrirleri almıştır. Mehmet Öz, "Tahrir" *TDVDİA*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 428-429.

gelirlerinin iltizama verilmesi ile devletin doğrudan denetimi altına aldığı gelirlerin başında bu vergiler bulunmaktadır. Öyle ki avarız vergileri ile ilgilenen *mevkufat kalemi* ile *muhasabe-i cizye kalemi* kadrolarının genişlemeye başlaması tezimizi destekler niteliktedir¹⁶.

XVII. yüzyılda merkezî hazine, nakit ihtiyacının bir kısmını avarız vergilerinden elde etmektedir¹⁷. Bu vergiler içerisinde saray mutfağının ihtiyaçlarının temini, köprülerin, derbentlerin ve su yollarının bakım ve onarımı, sefer esnasında ordu için gerekli malzeme ve insan kaynağının tedariki gibi çok çeşitli yükümlülükler bulunmaktadır¹⁸. Bu nedenle, imparatorlukta bahse konu ihtiyaçların karşılanması amacıyla XVII. yüzyılda geniş kapsamlı avarız sayımları yapılmıştır. Bu avarız sayımları, ayrıntılı biçimde bir bölgenin vergilendirilebilir nüfusunu tespit ederek kayıt altına almayı amaçlamaktadır. Bu sayımlar yoluyla vergi mükellefi nüfus ile muafiyetlere sahip sınıfların niteliği, yerleşim yerleri ile idarî anlamda bağlı buldukları üniteler hakkında bilgi edinilmesi mümkün olmuştur.

Avarız sayımları, merkezden atanan bir görevli ve yerel kadıların işbirliği ile yapılmaktaydı¹⁹. Bu nedenle, avarız tahrirlerinde, klasik tahrirlerde gördüğümüz nahiyenin yerine kaza idarî ünitesi görülmektedir²⁰. Buna göre XVII. yüzyılda Bolu livası²¹ 39 kazadan oluşmaktadır²². Her bir

¹⁶ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalçık & Şevket Pamuk (ed.), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s. 35-37.

¹⁷ H. Sahillioğlu, 1692 yılı bütçesinde 828 milyonluk genel bütçenin 188 milyonunu avarız gelirlerinin oluşturduğunu söyler. Bkz: H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 109.

¹⁸ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalçık & Şevket Pamuk (ed.), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s. 37.

¹⁹ Mesela, Bolu'nun 1676 sayımı Dergah-ı Ali Çavuşlarından Memi Çavuş marifetiyle yapılmıştır. MAD. No: 4081, vr. 1a.

²⁰ İmparatorluğun iktisadî faaliyetlerini ve insan kaynaklarının tespitine yönelik sancak bazı yapılan sayımları ihtiva eden tahrir defterlerinde, sancağın bir alt birimi olarak nahiyeye terimi görüldür. Kadının idari ve adli yetki sahasına kaza adı verilir. Nahiyeye ise kaza içerisindeki askerî ünitelerin bulunduğu coğrafi alanları ifade etmek için kullanılırdı. Tahrir defterlerinin timar sistemine yönelik olması nedeniyle, adli-idarî bir ünite olan kaza kavramı yerine askerî-idarî bir mana taşıyan nahiyeye kavramı bu defterlerde görüldür. Bu iki terim, Osmanlı idarî mekanizması içerisinde birbirlerinin yerine geçebilirdi. İlhan Şahin “Nahiyeye” *TDVDİA*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 306.307.

²¹ Defterlerde sancak yerine liva ifadesi kullanılmaktadır. Örneğin, “*defter-i cedid-i müfredât-ı re 'âyâ-yı hânehâ-yı 'avarız der livâ-i Bolu...*” MAD. No: 4081, vr. 1a.

²² Bu kazalar şunlardır: Akçaşehir, Aktaş, Amasrı, Bendereğli nam-ı diğer Ereğli, Bolu, Çağa, Çarşamba, Devrek, Dirgene, Dörtdivan, Eflani, Gerece, Gölpaazarı, Hisarönü, İfraz-ı Yörükân-ı Bolu, Göçenos, Kıbrıs, Kızılbel, Konrapa, Mengen, Mudurnu, Onikdivan,

kazada öncelikle *nefs* yani şehir merkezi ve –eğer mevcutsa- buna bağı mahalleler yazılmakta ardından karyeler kayda geçirilmektedir²³.

Avarız tahrirlerine ait defterler üç kategoride değerlendirilmektedir: *Mufassal*, *icmal* ve *mufassal-icmal*. Mufassal defterlerde, vergi mükellefi olan emlak ve arazi sahibi nüfus, isimleriyle kaydedilir ve sonra muafiyetler göz önüne alınarak²⁴, avarız haneleri oluşturulurdu²⁵. Defterhane'ye gönderilen bu mufassal defterlerin avarız haneleri esas alınarak icmali çıkarılırdı. İcmal defterlerinde kazaya bağı her bir mahalle ve karyedeki avarız hanesi sayıları yazılırdı²⁶. Mufassal-icmal denilen defterlerde ise arazi ve emlak sahibi nüfus isimleri hariç tutularak nefer hesabıyla kaydedilmesinin ardından nüfus sınıfları ayrı ayrı tasnif edilerek tekabül ettikleri avarız haneleri yazılırdı²⁷.

Avarız vergisi, klasik devir tahrir defterlerinde vergi ünitesi olarak yer alan “hane”lerin²⁸ bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve adına “avarız hane” denilen bir vergi birimi üzerinden toplanmıştır. Bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği zamana ve bölgeye göre değişmektedir²⁹.

Bu araştırmada avarız defterleri esas alınarak Bolu sancağının merkez kazasının XVII. yüzyıldaki idari(mahalle-karye), demografik ve yerleşim yapısı incelenmiştir. Bu anlamda bölgeye dair, avarız defterleri üzerinden

Ovaytüzü, Pavli, Samako, Şihabüddin, Taraklıborlu (Borlu), Tefen, Dodurga, Ulakderesi, Ulus, Üskübü, Viranşehir, Yedidivan, Yenice-i Eflakan, Yılanluca, Yörükân-ı Taraklıborlu ve Zerzene.

²³ MAD. No: 4081, vr. 1a. “kazâ-i nefis-i Bolu” başlığı altında önce mahalleler yazılmıştır.

²⁴ Muafiyetler çeşitli görevlere istinaden kazanılırdı. Derbendçi, Köprücü, madenci, tuzcu, şahinci gibi bir hizmet sahipleri; kadı, naib, sipahi gibi resmî görevliler; imam, hatip, müezzin, zaviyedar, şeyh, seyyid gibi din adamları; beden sakatlıkları bulunan kişiler; vakıf reyaları ile devlete ve saraya belirli mal ve hizmet sağlayan kişiler de muafiyetlere sahip olmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 118-121.

²⁵ Turan Gökçe, “Osmanlı Nüfus ve iskan Tarihi Kaynaklarından “ Mufassal-İcmal” Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, İstanbul 2005, s. 75.

²⁶ T. Gökçe, *a.g.m.*, s. 78.

²⁷ T. Gökçe'nin makalesi mufassal-icmal denilen defter çeşidi için iyi bir örnektir. Bkz: dipnot 20.

²⁸ Osmanlı devrinde hane –tartışmaların ötesinde- bir evin içerisinde yaşayan tüm aile bireylerini kapsayan bir vergi ve nüfus ünitesidir. Hane deyimi ve hakkındaki tartışmalar için bkz: Nejat Göyünç, “Hâne”, *TDVDİA*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 552-553.

²⁹ H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 108.

yapılmış ilk çalışma özelliğindedir. Çalışmada Bolu kazasına ait avarız kayıtlarından elde edilen bilgilerin sunulması amaçlanmıştır.

Kaynaklar ve Değerlendirme

MAD. No: 14710: Bolu'nun avarız kayıtlarını ihtiva eden ilk defteri 1020 (1611) tarihlidir. Anadolu'nun çeşitli livalarına ait avarız kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bolu livası bu defterin 95-133. sayfaları arasında bulunmaktadır. Defterin başlığında Dergah-ı Ali avuşlarından Murad avuş'un yapmış olduğu tahrire göre düzenlenen icmal bir defter olduğu anlaşılmaktadır. Defterde kazâlar ve bunlara bağlı karyeler ile hane sayıları yazmaktadır. Defter içerisinde bazı karyelerdeki hane sayılarında değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler 1050 (1640) yılında sona ermektedir. Bu durumda defterin o tarihe kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bolu merkez kazasındaki mahalle ve karyelerin XVII. yüzyılına ait ilk kayıtları ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

D.MKF. No: 27423: şark seferi dolayısıyla 1026 (1618) yılı Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Tarsus, Trablusşam, Diyarbekir, Karahisar-ı şarki bedel-i nüzülü ile 1027 yılı Haleb ve şam bedel-i nüzülü hanelerini gösteren defterdir. Bolu livasına ait kayıtlar 24-28. Sayfalar arasında bulunmaktadır. Defterde Bolu livasına ait kazaların yekun haneleri ve bu hanelerden toplanan gelirler toplam olarak yazılmıştır. Bolu kazasına ait tespit edilen en erken tarihli bedel-i nüzülü defteri olup Bolu kazasının hane sayısı ve bedel-i nüzülü'nün yekununu ihtiva etmektedir.

MAD. No: 2751: Rumeli, Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Haleb, şam, Trablusşam, Diyarbekir, Erzurum, Karahisar-ı şarki ve Trabzon vilayetlerinin 1030 (1621) yılı avarızhane sayılarını ihtiva eden defterdir. Bolu livası 70-74. sayfalar arasındadır. Defterde Bolu livası ve ona bağlı kazaların sadece toplam avarız hane sayıları yazılmış olup bunun dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

D.MKF No: 27445: Anadolu eyaletine ait livaların 1043-1046 (1633-1636) yılları arasındaki bedel-i nüzülü ve avarızhanelerini ihtiva eden bir defterdir. 1043 yılına ait kayıtlar 22-24. sayfalar arasında, 1044 yılına ait kayıtlar 93-96. sayfalar arasında ve 1046 yılına ait kayıtlar ise 181-184. sayfalar arasındadır. Defterdeki tüm kayıtlarda Bolu livası ve ona bağlı kazaların avarızhane ve bedel-i nüzülü sayıları toplam olarak verilmiştir. Bolu kazasının yekun avarızhane sayısının defterde yazılıdır. En erken kayıtlardan biridir.

KK.d No: 2576: Bağdad Seferi sırasında Mevkûfâtî Mehmed Efendi tarafından tutulan ahkam tezkire defteridir. Bolu'nun 1050 (1640) yıllarına ait avarızhane ve bedel-i nüzülü sayılarına ait bilgiler 42. ve 68. sayfalarda

bulunmaktadır. Bolu kazasının anılan tarihteki avarız ve ve bedel-i nüzül bilgileri icmalen kayıt altına alınmıştır.

MAD. No: 5425: Katalogda “Kastamonu, Bolu, Kengırı (Çankırı), Ankara, Biga, Hamidili, Menteşe ve Suğla livaları kazalarından hane-i avarıza göre bedel-i nüzül mukabili alınan neferat adediyle Ağnam Emini Yusuf Efendi'ye verilen havaleyi ve Diyarbakır ve Karahisar-ı Sahib'le sair livaların kazalarından isimleri yazılı menzillere verilmek üzere bedel-i nüzül mukabili alınan zehairin miktar ve müfredatını ihtiva eden 1069 tarihli bedel-i nüzül tahsilat defteridir.” yazmaktadır. Bolu sancağının bedel-i nüzül hanesi kaydedilmiştir. Bolu merkez kazasının bedel-i nüzül hanesi ile toplanan neferat miktarı kayda geçirilmiştir.

MAD. No: 3157: Rumeli ve Anadolu vilayetlerindeki livalara tabi kazaların 1073 (1662/1663) yılına ait avarızhanelerine ait icmal defteridir. Bolu livasına ait kayıtlar 79-81. sayfalar arasında bulunmaktadır. Defterde Bolu livasına tabi kazaların toplam avarızhane sayıları ile bu hanelerden alınan muavenet bedelleri ile kazalardan alınan kürekçi neferatının sayıları yazmaktadır. Bolu kazasının avarız hanelerinin toplam sayısı, her haneden alınan muavenet bedelini ihtiva etmesi itibarıyla araştırmaya dahil edilmesi gerekli görülmüştür.

MAD. No: 4081: Bolu'nun 17. yüzyılına ait tespit edebildiğimiz tek mufassal avarız defteridir. Dergah-ı Âli çavuşlarından Memi Çavuş marifetiyle Bolu'nun 1087 (1676) yılında yapılan avarız tahririne ait kayıtları ihtiva etmektedir. Bolu livasına tabi bütün kazalar ve bu kazalara bağlı mahalle ve karyelerdeki isimler tek tek yazılmış olup, her bir yerleşim yerinin sonunda toplam nefer sayısı yazılmıştır. Defterin başında Bolu livasına tabi kazaların yazılı olduğu bir fihrist bulunmaktadır. Araştırmaya esas olan Bolu merkez kazasının mufassal kayıtlarını ihtiva eden tek defter olması bakımından da araştırmanın ana kaynağıdır. Yerleşim yerlerinin yanında zaman zaman açıklayıcı ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca, bazı yerlerde şerhler düşülmüştür. XVII. yüzyılda Bolu kazasının yapısını ve kazaya bağlı mahalle ve karyelerin demografisini ayrıntılı olarak ortaya koyan kaynak olması bakımından en önemli defterdir.

MAD. No: 6619: 1087 yılında Memi Çavuş marifetiyle yapılan ve MAD. No: 4081'de kayıtlı olan mufassal avarız defterinin icmalidir. Defter, 1088 (1677) tarihli olup her bir kaza ve ona bağlı mahalle ve karyelerdeki vergi yükümlülerinin nefer sayıları ile bunların karşılığı olan avarız hane sayılarını ihtiva etmektedir. Defterin başında bir fihrist bulunmaktadır. Sonraki sayfada ise feshedildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Bolu kazasına ait 4081 numaralı mufassal tahririn icmalı olması bakımından önemlidir. Bahse konu mufassal defter ile karşılaştırılarak bir avarız

hanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiğini hesaplamada kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada ortaya çıkan problemlerin çözümünde de faydalanılmıştır.

BŞS.835: Bolu'ya ait 1669-1889 tarihleri arasında kapsayan 269 adet şer'iyeye sicili bulunmaktadır. Bunlardan 14 adedi 17. yüzyılı ihtiva etmektedir. Araştırmaya dahil edilen sicil ise Bolu'nun 1097 (1686) tarihli şer'iyeye sicilidir. Erdinç Şahin tarafından *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat* adıyla bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır³⁰. Sicilde Bolu merkez kazasının bedel-i nüzülüne dair bir kayıt bulunması sebebiyle araştırmaya dahil edilmiştir.

MAD. No: 3167: Rumeli, Anadolu ve diğer eyaletlerdeki livalara tabi kazaların 1100 (1689) tarihli avarızhane defteridir. Defter icmal bir defter olup Bolu'ya ait kayıtlar 113-115. sayfalar arasındadır. Defterde Bolu livasına tabi kazaların toplam avarız hane sayıları ile muavenet bedeli yekunlarının dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bolu kazasının avarız hane sayısı ile her bir haneden alınan muavenet bedelinin yekunlarını ihtiva etmesi bakımından araştırmaya dahil edilen son defterdir.

Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası

Bolu Kazası Mahalleleri

Bolu kazâsı H. 1020 (M. 1611) tahririnde 11 mahalle ve 136 karyeye sahip görünmektedir ve toplamda 791 avarız hanesi bulunmaktadır. Bolu merkez kazasında bulunan tüm mahalleler menzilci olarak kaydedilmiştir. Bu durum defterde “*an menzilciyan-ı kazâ-i mezbûre*” başlığı altında 11 mahalle ve 5 karyenin menzilci olarak notlandırılmasıyla belirtilmiştir³¹. Sonradan Değirmenözü karyesinin de menzilci olarak tayin edildiği ve bu karyenin 12 hanesinin de menzilci kaydıyla toplam avarız hane sayısından düşüldüğü derkenarında yazmaktadır. Buna göre yerleşim birimlerinin toplam hane sayısı 72'dir. Defterde kazaya ait avarız hane sayıları yazılıp yekun verildikten sonra kazaya bağlı 9 karyeden 14 nefer de 3 avarız hanesine karşılık gelecek şekilde ayrıca hesaplanarak toplam avarızhane sayısına eklenmiştir³².

³⁰ Erdinç Şahin, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

³¹ MAD. No: 14710, s. 99.

³² MAD. No: 14710, s. 95-99. Karyeler şunlardır: Alpagud 3, Karaköy 1, Değirmenözü 2, Sunkurlar 1, Hızırşeyhler 1, Okçular 1, Bayındır 2, Belenviran 2 ve Bahşlar 1 nefer olmak üzere toplamda 14 nefer 3 haneye tekabül etmektedir.

Tablo 1: Menzilci Mahalleler ve Karyeler³³

Mahalle	1611
Hacı İlyas (Veled-i Hacı İlyas)	5
Solakoğlu	7
Karamanlı (Naib Emin)	6
Hocabeğ	1
Gölyüzü	4
Debbağan (Debbağlar/Tabaklar)	9
Asıl Hatun	2
Karaçayır	4
Akmescid	1
Cami-i Kebir (Cami-i Yıldırım Han)	2
Çukur	1
Yekun Mahalle	42
Karye	
Gökpınar	5
Çakmaklar	2
Alpagud	8
Beğ Alpagud	3
Değirmenözü	12
Yekun	72

Bolu merkez kazasında bulunan mahalleler ile hane sayıları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Bolu kazasında XVI. yüzyılda 13 mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler Naib Emin (Karamanı), Karaçayır, Hatib, Hocabeğ, Veled-i Turşucu (Sofiler), Cami (Cami-i Yıldırım Han Gazi), Veled-i Solak (Solakoğulları), Gölyüzü, Asıl Hatun, Debbağan, Akmescid, Veled-i Hacı İlyas ve Tataran mahalleleridir³⁴.

³³ MAD. No: 14710, s. 99.

³⁴ K. Z. Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, s. 40-41.

Tablo 2: XVI. Yüzyılda Bolu Merkez Mahalleleri ve Nüfusu³⁵

Mahalle	1519			1568		
	Hane	Müc	Muaf	Hane	Müc	Muaf
Naib Emin (Karamani)	27	18	3	43	18	3
Karaçayır	46	2	4	13	3	
Hatib	12	2	4	13	3	
Hocabeğ	15	2	3	11	3	3
Veled-i Turşucu (Sofiler)	13	2	2	10	5	2
Cami (Cami-i Yıldırım Han Gazi)	15	1	4	21	1	
Veled-i Solak	26	1		48	1	6
Gölyüzü	26	1	7	42	8	
Asıl Hatun	11	1	3	34	2	4
Debbağan	34	9	10	69	14	4
Akmescid	18	3	1	19	2	3
Veled-i Hacı İlyas	19	2	5	34	2	4
Tataran						
Yekun	262	44	46	357	62	29

XVII. yüzyılda ise mahalle sayılarındaki değişkenlik göze çarpmaktadır. 1611 yılından 1688 yılına kadar olan avarız sayımlarında mahalle sayısı 11'dir³⁶. 1687 yılında yapılan Bolu avarız tahririnin ardından 1688 yılında bu tahririn bir icmalı çıkarılmıştır. Bu icmalde, 1688'e kadar menzilci olarak kaydedilmiş olan Nefs-i Gökpınar, Alpagud ve Alpagud Beğ karyeleri bu tarihte artık mahalle yazılmışlardır³⁷. 1688 yılına kadar 11 mahallesi bulunan Bolu merkez kazası, böylece 14 mahalleye ulaşmış görünmektedir.

³⁵Bu tablo K. Z. Taş'ın yukarıda bahsedilen kitabındaki verilerinden oluşturulmuştur. Bkz: K.Z. Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, s. 40-41. Müc: Mücerred.

³⁶MAD. No: 14710, s. 99; MAD. No: 4081, vr. 1a-3a.

³⁷MAD. No: 6619, s. 6.

XVI. yüzyılda Bolu kazasında olan Hatib, Veled-i Turşucu ve Tataran mahalleleri, XVII. yüzyıla ait avarız defterlerinde yoktur. XVI. yüzyıl tahrirlerinde geçmeyen ve herhalde XVII. yüzyılda ortaya çıkmış olan “Çukur” isimli yeni bir mahalle bulunmaktadır³⁸. 1684-86 yıllarını kapsayan 835 numaralı Bolu sicili üzerinde yapılan bir çalışmaya göre Akpınar, Cami-i Cedid, Sarıca ve Semerkand mahalleri avarız defterlerinden farklı olarak yer almıştır³⁹. 1687-88 yıllarına ait 836 numaralı Bolu siciline dair bir diğer çalışmada ise Akpınar, Cami-i Cedid ve Semerkand mahalleleri bulunmakta ancak Sarıca mahallesi görünmemektedir⁴⁰.

Tablo 3: XVII. Yüzyılda Bolu Mahalleleri ile Hane ve Nefer Sayıları⁴¹

Mahalle	Hane (1611)	Nefer (1676)	Hane (1677)	Rub (1677)
Solakoğlu nam-ı diğer Kantar	7	36	9	
Asıl Hatun	2	15	3,5	1
Hacı İlyas	5	17	4	1
Çukur	1	5	1	1
Gölyüzü	4	40	10	
Akmescid	1	9	2	1

³⁸ MAD. No: 14710, s. 99; MAD. No: 4081, vr. 1a; MAD. No: 6619, s. 6.

³⁹ Erdinç Şahin, *a.g.e.*, s. 103. Yazarın oluşturduğu listede Akpınar ve Aknigar isimli iki mahalle görünmektedir. Herhalde bu iki mahalle aynıdır. Okunuştan kaynaklı bir farklılık olduğu zannolunmaktadır.

⁴⁰ Binnaz Çöpoğlu, *H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, s. 30. Bolu mahalleleri üzerine yapılan bir çalışmada, XVII. yüzyıla ulaşmadığı ifade edilen Veled-i Hacı İlyas, Veled-i Solak ve Tataran mahallelerinin yerini Akpınar, Cami-i Cedid, Çukur ve Semerkand mahallelerinin aldığı belirtilmektedir. Tablo 3'te görüldüğü üzere 1677 yılına kadar olan kayıtlarda Veled-i Hacı İlyas mahallesi Hacı İlyas, Veled-i Solak mahallesi de Solakoğlu n.d Kantar ismiyle varlığını devam ettirmiştir. Anılan çalışma için bkz: Didem Sevtap, Kaya, Mehmet, Bayartan, “XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 21, 2019, s. 165.

⁴¹ MAD. No: 14710, s. 99; MAD. No: 4081, vr. 1a-3a; MAD. No: 6619, s. 6.

Cami-i Atık	2	13	3	1
Debbağan	9	35	8,5	1
Hace Beğ	1	13	3	1
Karaçayır	4	24	6	
Karamanlı	6	24	6	
Nefs-i Gökpinar	5	14	3,5	
Alpagud	8	30	7,5	
Alpagud Beğ	3	7	1,5	1
YEKUN	58	282	68,5	8
ASIL YEKUN⁴²	58	282	70,5	0

Bolu Kazası Köyleri:

Bolu merkez kazasının kırsal kesimine bakıldığında iki yüz yıllık bir dönemde karye sayılarında değişiklik olduğu göze çarpmaktadır. XVI. yüzyılda Bolu nahiyesinin kırsal kesimindeki karye ve mezralarda zaman içerisinde artış olmuştur. 1519 tahririnde Bolu nahiyesinin 103 karyesi ve 7 mezraası, 1568 tahririnde ise 131 karyesi ve 5 mezraası bulunmaktadır⁴³. 49 yıllık evrede 28 yeni karyenin oluştuğu, mezra sayısının ise 7'den 5'e düştüğü anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılda ise karye sayılarında bir takım değişimler görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başlarına kadar süren Celali isyanlarının ardından yapılan 1611 tahririne göre Bolu kazasının 138 karyesi bulunmaktadır⁴⁴. 1676 yılında yapılan sayıma dair mufassal defterde ise Bolu kazasının 150 karyesi görünmektedir⁴⁵. 1676 defterinin icmalı olan 1677 tarihli defterde karye sayısı 147'e düşmüştür. Bu düşüşün sebebi ise Nefs-i Gökpinar, Alpagud ve Beğ Alpagud isimli 3 karyenin icmalde mahalle olarak kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁶.

XVI. yüzyıldaki karye sayılarının artışına sebep olarak Akdeniz coğrafyasındaki nüfusun genel olarak artış eğilimi göstermesi sebep olmuş

⁴² Asıl yekun, hane sayısına rub'un eklenmesi ile oluşturulmuştur

⁴³ K. Z. Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, s. 39.

⁴⁴ MAD. No: 14710, s. 95-99.

⁴⁵ MAD. No: 4081, vr. 2b-13a.

⁴⁶ MAD. No: 6619, s. 6.

denilebilir⁴⁷ ve bunun sonucu olarak da yeni yerleşim birimleri kurulduğu sonucu çıkarılabilir. XVI. yüzyılda Bolu sancağının kırsal yapısına bakıldığında, 1519'da 1 ilâ 25 haneye sahip köyler, 1569'da 11 ilâ 25 hanelik köylere dönüşmüşlerdir. Buna rağmen 10 haneden az nüfuslu köy sayısı yine de fazladır⁴⁸. Bu durum nüfus artışını destekler niteliktedir ancak karye sayılarındaki artışın nedenlerine dair bir veri sunmamaktadır.

XVII. yüzyıla gelindiğinde karye sayılarında zaman içerisinde küçük çaplı değişiklikler olmuştur. 1568 tahririndeki 131 karye ve 5 mezranın 1611 yılına gelindiğinde 138 karye olarak tespit edilmesi, arada geçen süre içerisinde karye sayılarındaki artışın oldukça az olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla geçişte karye sayılarındaki değişimin nedenleri çok çeşitli olabilir⁴⁹.

1611-1676 yılları arasında karye sayısındaki değişimler birden fazla sebebe dayanmaktadır. Tablo 4'te görüleceği üzere 1611 yılından 1677 yılına kadar 25 karyede bir takım değişiklikler olmuştur. 1611 yılında 138 karyenin 10 karyesi Bolu kazasında görünmemektedir. Tatçalı, Sunkurlar⁵⁰, Kökez⁵¹, Emet, Komallı, Çanşa-i Çelem(?), Berk-i Sagir⁵²,

⁴⁷ XVI. yüzyılın demografi tarihine dair araştırmalar, popülasyonda genel bir artışın olduğunu tahrir defterlerine dayalı olarak ortaya koymuştur. Buna dair bir makale için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları", *İÜ Türkiyat Mecmuası*, Sayı 10, İstanbul 1953, s. 1-27. XVI. yüzyıl demografi tarihi hakkında yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz: Oktay Özel, "Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri" *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu / International Symposium on Turkish Archives*, 17-19 Kasım 2005, İstanbul (presentations & Discussions), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, 52-63.

⁴⁸ K. Z. Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 90.

⁴⁹ Bu artışa yol açan etkenler bu araştırmanın konusu olmadığından burada ifade edilmemiştir. 1569 tahriri ile 1611 tahriri arasında yapılacak bir karşılaştırma ile bir takım sonuçlar elde etmek mümkündür ancak bu durum araştırmanın sınırlarını aşmakta ve başka bir araştırma konusuna yol açmaktadır. O nedenle burada bahse konu edilmemiştir.

⁵⁰ Sunkurlar, 1676 tahririnde Gerede'ye bağlı 10 neferlik bir karyedir. Ayrıca bu karyenin isminin yanına "*an vakf-ı Hanım*" kaydı düşülmüştür. Bu nedenle bir vakıf köyü olduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹ Kökez isminde bir karye Kıbrıs kazasında bulunmaktadır. Bu karyenin Bolu kazasından alınarak Bolu kazasının güneydoğusunda bulunan Kıbrıs kazasına ilhak edildiği tahmin edilebilir ancak buna dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

⁵² Bolu merkez kazasında Berk, Berk Gökpinar ve Berk-i Kebir isminde üç karye bulunmaktadır. Berk-i Sagir ismi ise sadece 1611 yılında kayda geçmiştir. 2 avarız hanesine sahip küçük bir karyedir.

Koyluca⁵³, Yenice Zahmanı ve ismi okunamayan bir karye⁵⁴ sonraki tahrirlerde Bolu kazası altında yazılmamışlardır. Koyluca, Kökez ve Sunkurlar karyeleri başka kazalara ilhak edilmişlerdir. Diğer 6 karye ile ismi okunamayan bir karyenin akıbeti bilinmemektedir.

1611 yılı tahririnde görülmeyip 1676 mufassal tahriri ve onun icmalı olan 1677 tahririnde ortaya çıkmış olan karyeler de bulunmaktadır. Bu karyeler Şahna, Kuzapa, Ösenek n.d Borazanlar, Gövem, Saçlu, Darıca, Ağıl, İneşeh, Yakublar, Maslaklar, Akçakavak, Belenler, Çepni, Kulukçu n.d Kayı, Karamanlu, Kısırlar, Üveysler, Sarıçam, Karataş ve Muradlar'dır. Bu karyelerin XVII. yüzyılda oluşup oluşmadığı bilinmemektedir. Buna dair tahrirlerde herhangi bir belirti bulunmamaktadır. Bu karyelerin belirli görevlerle muaf olup 1611 tahririne yazılmamış olması ihtimal dahilindedir. Sadece Akçakavak karyesi için "*an vakf-ı Müderri*" kaydı düşülmüştür⁵⁵. Bu ifadeden vakıf karyesi olması dolayısıyla muaf olabileceği ve bu nedenle 1611 tahririnde yer almadığı zannolunabilir. Muradlar karyesinde ise durum biraz farklıdır. Muradlar karyesi 1676 mufassalına avarız hanesi olmadan kaydedilmiş ve "*yirmi beş seneden berü kimesne rağbet itmeyüb bi'l-cümle hâlî ve harâbdır.*" şeklinde bir şerh düşülmüştür⁵⁶. Karye ahalsinin yirmi beş sene evvel bu karyeyi neden boşalttığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1611 tahririne yazılmış olup aynı şerhin düşüldüğü bir başka karye ise Tutaş karyesidir⁵⁷. Ancak Tutaş karyesi 1611 tahririnde yer alırken Muradlar karyesinin neden yer almadığı hususu tam bir muammadır. 1611 tahririnde Karakaya isimli bir karye bulunmaktadır⁵⁸. Bu karye ile ilgili problem 1676 tahririnde ortaya çıkmaktadır. 1676 tahririnde Çandır ma'a Karakaya⁵⁹ ve Karakaya ma'a Kilisebükü⁶⁰ isimli iki vergi biriminin olması şaşırtıcıdır. Aynı kazaya bağlı iki tane Karakaya karyesi bulunmakta ve bu iki Karakaya karyesi, iki farklı karye ile birleşik şekilde avarız tahririnde kendisine yer

⁵³ Koyluca karyesi ismine Bolu'nun Samako kazasında rastlanılmıştır. Samako kazası bugünkü Zonguldak'ın Alaplı ilçesine tekabül eden coğrafyadır. Ayrıca Koyluca karyesinin konumu 1676 tahririnde "*karye-i mezbure Bendereğli ile Samako beyrinde câri olan nehr-i azîmin üzerinde tarik-i âmmda vâkı' olub Koyluca Köprüsü demekle ma'rûf köprüünün köprücülerü olub...*" şeklinde ifade edilmiştir. MAD. No: 4081, vr. 96a.

⁵⁴ Sayfannın yırtık olmasından dolayı herhangi bir tahmin yürütülemez.

⁵⁵ MAD. No: 4081, vr. 8b.

⁵⁶ MAD. No: 4081, vr. 13a.

⁵⁷ MAD. No: 4081, vr. 13a.

⁵⁸ MAD. No: 14710, s. 98.

⁵⁹ MAD. No: 4081, vr. 8a.

⁶⁰ MAD. No: 4081, vr. 12a.

bulmuştur. Bu sebeple 1611 tahririnde geçen Karakaya'nın hangi Karakaya'yı ifade ettiği bilinmemektedir.

Bolu merkez kazasındaki muaf olduklarını düşündüren gruplara bakıldığında, menzilci, köprücü, vakıf karyesi ve bir tane de amel-mande kaydı düşünülen kişidir. XVII. yüzyılda Bolu merkez kazasına bağlı 11 mahalle her zaman menzilci olarak kaydedilmiştir. Kırsalda ise, yukarıda bahsolunduğu üzere, Nefs-i Gökpınar, Alpagud, Alpagud Beğ, Temürciler Alpagud ma'a İsa Beğ ve Değirmenözü karyeleri de menzilcilerdir. 1677 icmalinde Nefs-i Gökpınar, Alpagud ve Alpagud Bey karyeleri mahalle olarak ayrıca kaydedilmişlerse de menzilcilikleri devam etmektedir. Ayrıca, 1676 mufassalında Geçidviran karyesinden 15 kişinin köprücü tayin olundukları ifade edilmektedir⁶¹. İki yüz yıldır Arap ve Acem yolu olan ve Hac yolunda bulunan Geçidviran Köprüsü'nün köprücülere oldukları belirtilerek avarızdan muaf tutulmuşlardır. Geçidviran karyesindeki bu kişiler, muaf oldukları belli edilmiş olan tek gruptur. Akçakavak karyesi Müderriş Vakfına bağlı bir vakıf karyesidir⁶². Akmesjid mahallesinden Hacı Osman veled-i Ali isimli bir kişi de amel-mande olarak kaydedilmiştir.

Avarız defterleri üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki bölgesel farklılıklara rastlanmakta ve gerçek haneyi bulmak amacıyla kullanılan katsayılar 4 ila 50 arasında değişmektedir⁶³. Bolu'nun avarız defterlerinde bir avarız hanesinin kaç gerçek hane ettiği sorusuna cevap veren sadece bir defter bulunmaktadır. Bu defter ise 1676 mufassal tahriridir. 1676 mufassal tahriri, neferen hesabıyla yani gerçek hane üzerinden gerçekleştirilmiş bir sayıdır. Bu mufassala dayanılarak sonradan hazırlanmış olan 1677 icmalinde her bir yerleşim biriminin neferen sayısı 4'e bölünerek bir avarız hanesi oluşturulmuştur. Böylece, Bolu kazasında 1 avarız hanesi 4 gerçek haneye tekabül etmektedir. Bu durum, Bolu'nun demografik yapısına ait verileri tespit etmek için oldukça önemlidir. Defter üzerinde yapılan inceleme sonucu Bolu kazasının 1676 yılı neferen sayısı 2227'dir. Bu 2227 hanenin ne kadar bir nüfusa tesadüf ettiğinin tespiti ancak Bolu'da yaşayan bir ailenin ortalama kaç kişiden oluştuğunu bilmekle mümkündür.

⁶¹ MAD. No: 4081, vr. 6b. "Köprücüyan-ı mezkûrîn iki yüz seneden berü kurbunda câri olan nehr-i Bolu üstünde ve Arab ve Acem yolu olan hâccda ve tarîk-i 'âmmda vâkı'ağaç köprü ki Geçidviran Köprüsi dimekle ma'rûfdur köprücülere olub hâne-i 'avarızdan mu'âf ve müsellemler olub vâkı' hâl vukû'u üzere ber-müceb-i fermân-ı 'âlî şerh olundu."

⁶² MAD. No: 4081, vr. 8b.

⁶³ Halil Sahillioğlu, a.g.m, s. 108; Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s.153-154.

Bolu'nun XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başlarına tesadüf eden sicillerine dayalı bir araştırmaya nazaran Bolu'daki ailelerin ortalama çocuk sayılarının 2,5 civarında olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴. Bu durumda Bolu'da anne, baba ve en az 2 çocuktan oluşan çekirdek bir ailenin yaşadığı ileri sürülebilir. Bu hesaba göre 1676 yılında 2227 nefere sahip Bolu kazasının toplam nüfusunun –yanılma payını en aza indirmek amacıyla 5 kat sayısı kullanılarak yapılan hesaplama ile- 11,135 kişi olduğu tahmin edilmektedir. 11,135 kişilik nüfusa sahip Bolu kazasında 1410 kişi mahallelerde, geriye kalan 9725 kişinin ise köylerde yaşadığı görülmektedir. Bu rakamlara göre Bolu kazasının mahallelerinde nüfusun %12,66'sı, köylerinde ise %87,34'ü yaşamaktadır. Diğer defterlerdeki avarız hanesi sayılarının katsayılarını bilememekle birlikte, her bir avarız hanesi 4 gerçek hane olarak hesap edildiğinde ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

**Tablo 4: XVII. Yüzyıl Bolu Kazası
Toplam Avarız Hane ve Nefer Sayıları⁶⁵**

Birim	Bolu Kazası	Sayı	Rub	Tahmini Nüfus
Hane	1611	791		15.740
Hane	1618	727		14.540
Hane	1621	723		14.460
Hane	1633	720		14.400
Hane	1636	720		14.400
Hane	1640	715		14.300
Hane	1659	759		15.180
Hane	1662	759		15.180
Hane	1663	759		15.180

⁶⁴ Rafet Metin, “XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın Başlarında Sosyal Hayat”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2012, s. 107.

⁶⁵ MAD. No: 14710 (1611), D. MKF. No: 27423 (1618), MAD. No: 2751 (1621), D.MKF. No: 27445 (1633-1636), KK.d No: 2576 (1640), MAD. No: 5425 (1659), MAD. No: 3157 (1662-1663), MAD. No: 4081 (1676), MAD. No: 6619 (1677), MAD. No: 3167 (1689) defterlerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Hane	1673 ⁶⁶	759		15.180
Nefer	1676	2227		11.135
Hane	1677	553		11.060
Hane	1679 ⁶⁷	485	1,5	9.708
Hane	1686	485	1	9.707
Hane	1689	485	1,5	9.708

Şu ana kadar yapılan çalışmalar göstermiştir ki Celali isyanlarının sona ermesinin ardından imparatorluk çapında avarız tahrirleri sıklıkla yapılmıştır⁶⁸. Bunun sebebi, imparatorluğun büyük buhrandan sonraki iktisadî vaziyetine temel olan vergi yükümlüsü nüfusun tespiti amaçlanmış olmalıdır. Evvelden bahsedildiği üzere, XVII. yüzyılda merkezi hazinenin en önemli gelir kaynaklarından biri avarız ve cizye vergileridir. 1611 yılında Bolu kazasının avarız hane sayısı 791'dir. 1618-1659 yılları arasında 727-715 bandında seyreden bir avarız hane sayısı olduğu görülmektedir. Bu tarihler arasında tespit edilen avarız hane sayılarında ufak tefek oynamalar yapıldığı ve mufassal bir sayım yapılmadığı sonucuna varılabilir. 1659 yılındaki sayıma bakıldığında 1640 sayımında hane sayısı 715 iken 1659'da 759'a çıkmış olması göze çarpmaktadır. Bu durumda, bu yıllar arasında bir avarız sayımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1646 Girit Seferi öncesinde avarız tahrirlerinin yoğunluğu, bu dönemde bir sayım yapıldığını kesinleştirmektedir ancak buna dair bir defter tespit edilememiştir⁶⁹. 1659-1677 yılları arasındaki avarız hane

⁶⁶ B.Ş.S. No: 831, vr. 22a.

⁶⁷ B.Ş.S. No:832, s. 76.

⁶⁸ XVII. yüzyılın başlarında çeşitli coğrafyalarda yapılmış avarız tahrirleri bulunmaktadır. Yayımlanan örnekler: Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz Hâne Defteri", *OTAM Dergisi*, Sayı 8, Ankara 1997, s.249-293; Özer Küpeli, "Klasik Tahrirden Avâriz Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avâriz Defteri", *Belgeler Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 36, Ankara 2011, s. 113-199; Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan MAD. No: 14710 defterinde çeşitli vilayetlerin avarız tahrirlerinin icmalleri barındırmaktadır. Bu da demek oluyor ki 1611 tarihinden evvel mufassal avarız tahrirleri yapılmıştır.

⁶⁹ Feridun M. Emecen, "Kayacak Kazâsının Avâriz Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1982, s.161, 11 nolu dipnot. 1640'lı yıllarda yapılan tahrir çalışmalarından bazı örnekler: Oktay Özel, *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, 3. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2006; Mehmet İnbaşı, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 41, s. 189-214; Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 159-170; Meltem Aydın, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 48, Kütahya 2016, s. 199-

sayılarında yine aşırı bir düşüş göze çarpmaktadır. 1659'da 759 olan hane sayısı 1676'ya gelindiğinde 553'e düşmüştür⁷⁰. Burada büyük şehirlere göçün etkisi çarpıcı bir biçimde görülmektedir⁷¹. 1677'den 1689'a kadar olan süreçte Bolu kazasının hane sayısı 485 olarak tekrar edegelmiştir. Bu devirlerde herhangi bir sayım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, sayımlara dair kayıtlardaki verilerin güvenilirliği ihtiyatla karşılanmalıdır. 1611-1689 yılları arasında tekrar edilen kayıtlar bulunuyor olması, sayımların güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Ayrıca bu defterler, vergilendirilebilir nüfus ve/veya bu nüfusun oluşturduğu avarız hane ünitelerinin kaydını barındırdığından⁷² gerçek nüfus bilgisinin tam olarak yansıdığını söylemek mümkün değildir. Sayımların güvenilirliğini sorgulatan bir başka husus ise, 1676 mufassalına bakıldığında sancağın idarecileri ile imam, hatip, müezzin, müderris gibi din görevlileri olup avarızdan muaf olan kişilerin kaydına rastlanmamasıdır.

Bolu Kazası Bedel-i Nüzülü ve Diğer Vergileri

Nüzül, sefere giden ordunun iâşesini sağlamak amacıyla hububattan alınan aynî vergileri ifade etmek için kullanılmaktadır⁷³. XVII. yüzyıldan itibaren avarız hane üzerinden nakdî olarak tespit ve tahsil edilmeye başlanılan⁷⁴ bedel-i nüzül için Bolu sancağından da tahsilat yapılmıştır. 1618'de ebnâyı sipahiyandan Mustafa Çelebi marifetiyle tahsil edilen Bolu kazasının nüzül akçası 727 hane üzerinden ve her bir nüzül hanesi 100 akça hesabıyla toplamda 72.700 akça tahsil edilmiş ve 13 Haziran 1618'de Ordu-yı Hümayun Hazinesi'ne teslim edilmiştir⁷⁵. 1633-1636 yılları arasında 720 nüzül hanesine sahip Bolu kazasından beher hane 3 guruş⁷⁶ -300 akça-

322; Murat Alanoğlu, "17. Yüzyıl Ortalarında Varto", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1143-1175.

⁷⁰ 553 rakamı yapılan hesaplamalar sonucu ortaya çıkmıştır. 1677 icmalinde 485 hane 1,5 rub olarak yazılmıştır. Hatta 482,5 hane iken icmalde 2,5 hane ve 1,5 rub ayrıca eklenmiştir.

⁷¹ Yücel Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), haz. Mehmed Sağlam, Bayram Kodaman, J.L. Bacque-Grammont, Mehmet Ali Ünal, Mustafa Özbacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1990, s. 121.

⁷² Avarız defterlerinin kaynak değeri ve problemleri üzerine yapılan bir araştırma için bkz: Mehmet Öz, "XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Demografi Tarihi", *Osmanlı Tarihi Üzerine II: İnsan, Toplum ve Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2020, s. 141-156.

⁷³ Ömer İşbilir, "Nüzül", *TDVDİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 311.

⁷⁴ Ö. İşbilir, *a.g.m.*, s. 311.

⁷⁵ D.MKF.d No: 27423, s. 24.

⁷⁶ Defter üzerinde yapılan çalışmada 1 guruşun 100 akçaya geldiği tespit olunmuştur. D. MKF.d No: 27445, s. 184. Ayrıca 1632 yılında 1 esedî guruş 100 akçaya denk geliyordu.

hesabıyla 216.000 akça toplanmıştır⁷⁷. 1659'da Bolu sancağının toplam nüzul hanesi 6439 olup Bolu kazasının nüzul hanesi ise 759'dur⁷⁸. 1662'ye gelindiğinde Bolu kazasının nüzul hanesinde herhangi bir değişme yoktur. Ancak 759 hanelik Bolu kazasına, 109 hane ile Dörtdivan ve 73,5 hane ile Konrapa maa Üskübü kazaları eklenerek toplam 941,5 hanelik nüzul bedellerinin birlikte toplandığı anlaşılmaktadır. Bu yılda Bolu sancağından her 10 haneden 12 nefer kürekçi istenmiştir. Buna göre, Bolu kazasından 75 nefer, Dörtdivan'dan 11 ve Konrapa maa Üskübü'den 7 nefer olmak üzere toplamda 93 nefer kürekçi ayrılmıştır. Ayrıca her bir haneden bedel-i muavenet adı altında 80 akça tahsil edileceği belirtilmiş ve Bolu kazasının muavenet bedeli hesabı 60.720 akça olmuştur. Diğer iki kaza ile birlikte toplam muavenet bedeli ise 75.320 akçadır⁷⁹. Ertesi yıl 759 hane olan Bolu kazasının bedel-i nüzülü hane başına 500 akçaya çıkmıştır. Bu hesaba göre 379.500 akça bedel-i nüzülü bulunmaktadır⁸⁰. 1673 yılında Bolu kazasının bedel-i nüzul hanesi 759'dur⁸¹. Bolu kadılarına gönderilen 13 Mayıs 1673 tarihli fermada her bir haneden 600 akça tahsil edilmesi istenmektedir. Bu durumda Bolu kazasının nüzul bedeli 455.400 akçaya ulaşmıştır⁸². Bolu sancağına gönderilen 28 Aralık 1679 tarihli bir başka fermada Bolu kazasının 485 hane 1,5 rubluk nüzul hanesi bulunduğu ifade edilmiştir. Her bir haneden yine 600 akça toplanması talep edilmiştir. Bu hesaba göre Bolu kazasının toplam nüzul bedeli 291.225'tir⁸³. 1685 ve 1686'da Bolu kazasının 485 hane 1,5 rub olan avarız hanesinden her bir yılda kürekçi bedeli 500'er akça ve muavenet bedeli olarak da 80'er akça tahsil edilmesi istenmiştir. 1685'te mübaşir masrafları için hane başı 50 akça iken, 1686'da hane başı 6 akça talep edilmesine karar verilmiştir⁸⁴. 1685 ve 1686

Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 4. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 152.

⁷⁷ D.MKF.d No: 27445, s. 22-24, 181-184.

⁷⁸ MAD. No:5425, s. 3.

⁷⁹ MAD. No: 3157, s. 79.

⁸⁰ MAD. No: 3748, s. 2.

⁸¹ Yücel Özkaya sehven Bolu kazasının 859 nüzul hanesi olduğunu yazmış da doğrusu 759'dur. Y. Özkaya, *a.g.m, a.g.m*, s. 121.

⁸² B.Ş.S. No: 831, vr. 22a-b. Ayrıca fermada mübaşirin hüccet-i maişet için her haneden otuzar akça daha istenmektedir. Paranın değerine yönelik bir ayarlama daha yapıldığı yine bu fermadan anlaşılmaktadır. Buna göre, tam gurus 100 akça ve esedî gurus 90 akçaya tekabül etmektedir.

⁸³ B.Ş.S. No: 832, s. 76. Fermada para ayarlaması yeniden yapılmıştır. Buna göre 1 tam gurus 125 akça ve 1 esedî gurus 110 akçaya tekabül etmektedir.

⁸⁴ E. Şahin, *a.g.e*, s. 39-40. Bu dönemde de 1 esedî gurus 110 akçaya tekabül etmektedir. E. Şahin, *a.g.e*, s. 39,43.

yılları için nüzül bedeli hane başına 600'er akça olarak tespit edilmiş ve yine mübaşir masrafları için de 30'ar akça alınması kararlaştırılmıştır⁸⁵.

TABLO 5: XVII. Yüzyılda Bolu Kazası Bedel-i Nüzülü

Yıl	Hane	Akça (hane başına)	Bedel-i Nüzül
1618	727	100	72.100
1633	720	300	216.000
1636	720	300	216.000
1663	759	500	379.500
1673	759	600	455.400
1679	485 1,5	600	291.225
1685	485 1,5	600	291.225
1685	485 1,5	600	291.225

Sonuç

Bolu merkez kazasının XVI. yüzyılda 13 mahallesi bulunurken, XVII. yüzyılın başında mahalle sayısı 11'e düşmüş, yüzyıl sonuna doğru ise 14'e çıkmıştır. Kazanın köy yerleşimlerinin gelişimi 200 yıllık bir evre için değişkenlik göstermektedir. XVI. yüzyılın başından XVII. yüzyılın başına kadar 28 yeni köyün kurulduğu tespit edilmektedir. 1568-1611 yılları arasında 7 yeni köy yerleşimi kurulmuştur. XVII. yüzyıl boyunca 12 yeni köy kurulmuş, 10 köy ortadan kaybolmuştur. Bu durumda, Bolu kazasında köylerin sayısında bir artış olduğu tespit olunmaktadır.

Avarız defterlerinden çıkan bir başka sonuç da –Bolu özelinde- 1 avarız hanesinin 4 gerçek haneye tekabül ettiğiidir. 1676 mufassalı ve ona temel alarak hazırlanan 1677 icmalinde yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu veri, Bolu kazasının demografik yapısını ortaya koymakta yardımcı olmuştur. 1676 yılında 2227 neferlik Bolu kazasının en az 11.135 kişiye tekabül eden bir nüfusu ve 553 avarız hanesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak XVII. yüzyıla ait diğer defterlerde bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye denk düştüğüne dair yeterli bir veri bulunmamaktadır. Bu da defterlerin hem zamansal hem de bölgesel açıdan halen kısıtlı bir bilgi sunduğu anlamına gelmektedir.

⁸⁵ E. Şahin, *a.g.e.*, s. 42.

Bolu kazasının bedel-i nüzül vergisi, XVII. yüzyılda hane başına zamanla değışiklik göstermiştir. Yüzyılın başında bir avarız hanesi başına 100 akça olan bedel-i nüzül 1630'larda 300'e, 1660'larda 500'e 1670'lerden yüzyılın sonuna kadar 600'e çıkmıştır. Bu durum bizi imparatorluğun nakit ihtiyacının arttığı sonucuna ulaştırmaktadır. Yüzyıl içerisinde yaşanan savaşların malî külfet getirdiği ve bunun da sonucu olarak bedel-i nüzül vergilerinde artışa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer husus paranın değerindeki ayarlamalardır. XVII. yüzyılın başında bir esedî guruş 100 akçaya tekabül ederken, yüzyılın sonuna doğru bir esedî guruşun karşılığı 110 akçaya ulaşmış daha sonra ise 90 akçaya düşmüştür. Yüzyılın sonuna doğru tam guruşun önce 125 akçaya tekabül ettiği daha sonra 100 akçaya denk geldiği belgelerden tespit edilmiştir. Bolu kazasından gemilerde kürekçilik için yüzyıl içerisinde zaman zaman nefer, zaman zaman da kürekçilik bedeli adı altında ayrıca para toplanmıştır. Bir diğer vergi türü ise bedel-i muavenettir. Tespit olunduğu üzere hane başına 80 akçalık bir vergidir. Bolu kazasına vergi toplamaya gelen mübaşir için de ayrıca her bir haneden 30'ar akça toplanmaktadır. Kısacası XVII. yüzyılın sonunda Bolu merkez kazasında bir avarız hanesinden 710 akça bedel-i nüzül tahsil edildiği hesaplanmıştır.

Bolu merkez kazası XVII. yüzyılda yerleşim birimlerinin sayısı açısından gelişme göstermiş ve büyümeye devam etmiştir. Sancağın geneline yansıyan bu durum demografik manada Bolu kazasında da gözlemlenmiştir. İktisadî manada Bolu kazasının ödemek zorunda olduğu vergilerde yüzyıl içerisinde bir artış olmuştur. Avarız hane sayılarında ise yüzyılın başından sonlarına doğru azalma eğilimi göze çarpmaktadır. Yüzyılın başında 720'ler civarında olan avarız hanesi yüzyılın ortalarında 750'lere çıkmış, yüzyılın sonlarına doğru önce 553'e daha sonra da 485'e inmiştir. Mufassal 1676 tahririne göre Bolu kazasının mahallelerinde nüfusun %12,66'sı, köylerinde ise %87,34'ü yaşamaktadır. Bolu merkez kazasında menzili ve köprücü gibi gruplar bulunmaktadır. Akçakavak karyesi vakıf karyesi olarak kaydedilmişti. 1676 mufassalında amel-mânde olarak 1 kişinin kaydedilmişti.

Defterler, verilerin güvenilirliği hususunda tartışmalıdır. Avarızdan muaf olan yerel idareciler, din görevlileri ile diğer gruplar kayda geçirilmemiştir. Bu sebeple, tahrirlerde demografik yapıya dair bütün nüfusun tespiti mümkün olamamaktadır.

Sonuç olarak, avarız defterleri XVII. yüzyıl yerel tarih araştırmalarının ana kaynak serilerinden biridir. Bu defter serilerinde –güvenilirliği tartışmalı da olsa- demografik, idarî ve yerleşim yapılarına dair bilgi edinilmesi mümkündür. Bu araştırmada, Bolu merkez kazası, avarız defterleri

üzerinden incelenmiştir. Bolu merkez kazasının, mahalle ve karyeleri ile bu idari ünitelerin nüfus ve iskan yapısına dair veriler XVII. yüzyıl ölçeğinde değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Maliyeden Müdevver Defterler: MAD.d No: 14710, 6619, 4081, 6619, 5425, 3157, 3167, 3748.

Mevkufat Kalemı Defterleri: D.MKF.d No: 27423, 27445

Bolu Şer'iyye Sicilleri: B.Ş.S. No: 831, 832.

Kaynak ve Araştırma Eserleri:

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

ALANOĞLU, Murat, "17. Yüzyıl Ortalarında Varto", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1143-1175.

AŞIKPAŞAOĞLU, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

AYDIN, Meltem, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 48, Kütahya 2016, s. 199-322.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları", *İÜ Türkiyat Mecmuası*, Sayı 10, İstanbul 1953, s. 1-27.

ÇÖPOĞLU, Binnaz, *H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008.

EMECEN, Feridun M., "Kayacık Kazasının Avârız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1982, s.159-170.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne", *TDVDİA*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 552-553.

İLGÜREL, Mücteba, "Celâli İsyancıları" *TDVDİA*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 252-257.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

İNBAŞI, Mehmet, "Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 41, s. 189-214.

İŞBİLİR, Ömer, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVDİA*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 507-508.

-----, "Nüzül", *TDVDİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

KAYA, Didem Sevtap, BAYARTAN, Mehmet, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 21, 2019, s. 161-177.

KÜPELİ, Özer, "Klasik Tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avârız Defteri", *Belgeler Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 36, Ankara 2011, s. 113-199.

METİN, Rafet, "XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın Başlarında Sosyal Hayat", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2012, s. 101-117.

MİROĞLU, İsmet, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan Sayısı, Sayı 15, İstanbul 1997, s.241-252.

ORHONLU, Cengiz, “Bolu”, *TDVDİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 276-278.

ÖZ, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Anadolu’nun Demografi Tarihi”, *Osmanlı Tarihi Üzerine II: İnsan, Toplum ve Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2020, s. 141-156.

ÖZEL, Oktay, “Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri” *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu / International Symposium on Turkish Archives*, 17-19 Kasım 2005, İstanbul (presentations & Discussions), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, 52-63.

-----, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalıcık & Şevket Pamuk (ed.), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s. 34-51.

-----, *Türkiye 1643: Goşa’nın Gözleri*, 3. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

ÖZKAYA, Yücel, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), haz. Mehmed Sağlam, Bayram Kodaman, J.L. Bacque-Grammont, Mehmet Ali Ünal, Mustafa Özbacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1990, s. 115-123.

ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız Hâne Defteri”, *OTAM Dergisi*, Sayı 8, Ankara 1997, s.249-293.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, 4. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız” *TDVDİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

ŞAHİN, Erdiç, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer’iye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

TAŞ, Kenan Ziya, *Osmanlı’nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, Post Yayınları, İstanbul 2017.

TAŞ, Kenan Ziya, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

EK II: XVII. Yüzyılda Bolu Kazası Karyeleri Avarız Hane ve Nefer Sayıları

Karye	Açıklama	HANE (1611)	H AN E (16 77)	R U B	İC. H⁸⁶	İC. R⁸⁷	Nefer (1676)
Solakoğlu n.d Akpınar	menzilci	7	9	0			36

⁸⁶ İC.H: 1677 icmalı tutulduktan sonra eklenen hane.

⁸⁷ İC.R: 1677 icmalı tutulduktan sonra eklenen rub.

Asil Hatun	menzilci	2	3,5	1			15
Hacı İlyas	menzilci	5	4	1			17
Çukur	menzilci	1	1	1			5
Gölyüzü	menzilci	4	10	0			40
Akmescid	menzilci	1	2	1			9
Cami-i Atik	menzilci	2	3	1			13
Debbağlar	menzilci	9	8,5	1			35
Hace Bey	menzilci	1	3	1			13
Karaçayır	menzilci	4	6	0			24
Karamanlı	menzilci	6	6	0			24
nefs-i Gökpınar	menzilci	5	3,5	0			14
Alpagud	menzilci	8	7,5	0			30
Alpagud Bey	menzilci	3	1,5	1			7
Temürciler Alpagud ma'a İsa beğ		4	5,5	0			22
Yörükler nam-ı diğer İsa beğ		2	2	0			8
Sarucalar		4	4,5	0			18
Dodurga		3	1,5	0			6
Kürkçüler		5	2	0			8
Afşar Kır		6	2,5	0			10
Çivril		5	3	0			12
Saray n.d Rumşehler		4	4	1			17
Şahna (şahin)			1,5	1			7
Kuzapa			0,5	0			2
Kızılağıl		2	2,5	0			10
Salı Beğlü		3	2	1			9
Avdan		4	2	1			9

Ömerler		4	1	1			5
Göl		4	3	1			13
Karaköy		2	1,5	1			7
Kassablar		7	5,5	1			23
Nazırlar		3	4,5	1			19
Ösenek n.d Borazanlar			1,5	0			6
Çakmaklar		2	3	0			12
Seyyidler		3	1	0			4
Çatak Feleküddin		6	2,5	0			10
Dereceviran		5	3	1			13
Güney Feleküddin		10	4,5	0			18
Yenice-i Feleküddin		10	3	1			13
Gövem/Gökçe			5,5	1			23
Belkaraağaç		2	5	0			20
Kuz Fındık		6	3,5	0			14
Saclu			3,5	0			14
Bellutcek		2	3,5	0			14
nefs-i Çepni		6	5,5	1			23
Köprücüler		3	1	1			5
Donuzlar		4	1	0			4
Sığırkuyruğu		8	10	0			40
Sancak		5	3,5	0			14
Beğ		12	4	1			17
Çayır		4	2	1			9
Danişmend Obası		5	1	1			5

Akkocalar		9	1	1			5
Hızır Şeyhler		5	1,5	0			6
Kadılı Obası		4	1	1			5
Kısaşunlu		2	0	3			3
Taşoluk		2	0	3			3
Berk		12	7				28
Çaşa-i Büzürg		5	1,5	1		0,5	7
Okçular		5	4,5	0			18
Çiftler n.d Çeltik		3	2,5	1			11
Darıca			4,5	1			19
Hacı Beğler		7	2	0			8
Değirmen Özü		12	3,5	1			15
Şeyh n.d Virancek		8	4	0			16
Kuşçular		2	1,5	0			6
Kınık Ilıca		2	1,5	0			6
Karacasu	der kurb-ı Ilıca	2	1	1			5
Ağıl			0	3			3
Mestciler		8	3	0		0,5	12
Yozgat		7	2,5	1			11
Temürçiler		7	7	0			28
Geçidvıran		5	2,5	1			11
Geçidvıran	Kürekeçyan ba-ferman-ı Ali		0	0			15
Karacağac		7	1,5	0			6
Soku		3	4,5	0			18
Üzerler		2	2	1			9
İne Şeh				3			3

Faşl maa Çömlekçiler		4	9,5	0			38
Bakırlı		7	2,5	1			11
Çukurviran		7	4,5	0			18
Tetimme-i Karaağaç		3	1	0			4
Yakublar			1	1			5
Hamza Beğ		2	1,5	1			7
Maslaklar			3	0			12
Bayat		4	2	0			8
hâric-i Akça Kavak		3	2,5	0			10
Akça Kavak vakf-ı müderris			3,5	0			14
Çanşa-i Zaimüddin	der kurb-ı Akçakavak	2	2,5	0			10
Bağçe		6	2	0			8
Belenler	der kurb-ı Bağçe		1	1			5
Çandır ma'a Karakaya			4	1			17
Çepni	der kurb-ı Ocaklar		1	0			4
Ocaklar		8	3	0			12
Tatılar (Tatlar)		4	5,5	0			22
Oğulduruk		9	7	0		1	28
Ahmedler		6	3,5	0			14
Yenice-i Zaimüddin		7	3	0			12
Saraycık		5	1	1			5
Susuz Kınık		5	4,5	0			18
Berk Gökpınar		5	2	0			8

Çay-i Gökpinar		8	5,5	0			22
Hacılar		3	1	1			5
Zahmanlar		4	1	0		0,5	4
Kol		3	0	3			3
Bürnük		6	1,5	0			6
Kındıra		11	7	1			29
Hırfe (Kırha)		5	3,5	0			14
Baltalı		9	6,5	0			26
Afşar Gıdrıc		8	2,5	0			10
Kulukçu n.d Kayı			3	0			11
Kuzvıran		8	7,5	0			30
Güney Gıdrıc		2	1,5	0			6
Dadani		6	6	0			24
Çatak Zaimüddin	der kurb-ı Yuva	8	2	1			9
Yuva		7	3,5	1			15
Çanakçılar		3	3	0			12
Şeyhler n.d Tatar Kadı		3	4	0			16
Kınık Sazak		7	3	1			13
Turakçı		8	5,5	1			23
Kandemiş		6	1,5	0			6
Bayındır n.d Yayladınlar		2	2	0			8
Kayı Sazak		3	1,5	1			7
Ulu Mescid		7	10	1			41
Ericek		7	5,5	0			22
Bünüş		3	2,5	1			11
Karamanlı			3	0			12

Fülus-i Ulvî		3	4	0			16
Fülus-i Süfla		3	1,5	0		0,5	6
Kuz Fülus		3	2,5	0			10
Banaz		7	3	0			12
Kısırlar			1,5	1			7
Meşdi Çele (Mestçi Çele)		6	9	0	0,5	0,5	36
Üveysler	der divan-ı Çele		3	0			12
Tetimme-i Çele		5	3	0			12
Koğma		5	2,5	1			11
Belenviran-ı Gökçe n.d Merkeşler		8	6,5	1			27
Güney Gökçesu		5	4	1			17
Afşar Gökçesu		8	3	1			13
Muhsinler n.d. Müstakimler		10	3	1			13
Arab		5	1,5	1			7
Küplüce		3	1	1			5
nefs-i Çele n.d Değirmen Deresi		5	3	1			13
Bahşlar		4	2,5	0			10
Berk-i Kebir		7	3	0			12
Dumluca n.d Ilman		12	5,5	0			22
Sarıçam			0	3			3
Karakaya ma'a Kilisebükü		5	4	1			17
Çakırlar		6	1,5	1		0,5	7
Belenviran-ı Garb		7	4,5	0		1	18

Kuz-ı Kebir		17	16	0			64
Çorak		7	6,5	1			27
Kuz-ı sagir		7	3,5	0			14
Ağalar		7	0	3	0,5		3
Çay	gayr-i ez çiftlik-i Hüseyin Efendi	5	2	1			9
Ağacalar		6	3	0			12
Çukur	der divan-ı Ağacalar		1,5	0			6
Çepni-i Garb n.d Baba Haslar		9	4	1			17
Karataş			1	1			5
Yağlıca		10	11, 5	1			47
Tutaş		3	0	0			0
Muradlar			0	0			0
Tatçalı		5					
Sunkurlar (Gerede)		3					
Kökez		7					
Emet		3					
Komallı		10					
(silik)		6					
Çanşa-i Çelem		3					
Berk-i Sagir		2					
Koyluca		1					
Yenice-i Zahmani		7					
YEKUN		791			553		2227